Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Tomasz Sajewicz
Machnowszczyzna na Ukrainie w roku 1918
2002

pl.anarchistlibraries.net

Machnowszczyzna na Ukrainie w roku 1918

Tomasz Sajewicz

2002

Spis treści

Wstęp 3
Początki Machnowszczyzny 7
Organizacja militarna powstańców 15
Idee Machnowszczyzny 17
Zakończenie 20

Wstęp

Historię piszą zwycięzcy. O prawdziwości tego zdania może zaświadczyć chyba każda osoba zajmująca się tą dziedziną nauki. Tak jest też w przypadku Machnowszczyzny. Powstanie ukraińskich chłopów-anarchistów pod przewodnictwem Nestora Machno wstrząsnęło całym rejonem południowej Ukrainy. Machnowcy toczyli walki z każdym, kto próbował narzucić swoją władzę ich rodzinnym rejonom - zaczynając od hetmana Skoropadskiego, przez Niemców i Austriaków okupujących te rejony na mocy pokoju brzeskiego, armie Dienikina i Wrangla, aż po „wyzwolicielską" Armię Czerwoną. Pokazali wszystkim wokół, że chłopska partyzantka jest w stanie pokonać praktycznie każdą siłę, jeśli tylko ma do tego odpowiednią motywację. Udowodnili wreszcie, że „panowanie" anarchistów nie musi oznaczać chaosu, grabieży i krwawych orgii, a wręcz przeciwnie- może przynieść oświatę, poczucie bezpieczeństwa i zapewnić ludziom warunki do przeżycia i rozwoju. W tym kontekście zrozumiałym jest, że ciężko o rzetelne opracowania na ten temat, a te, które są roją się od błędów, czy tez nawet celowych przekłamań, mających na celu oczernienie przeciwnika. Jak pisał Voline, we wstępie do książki Arshinova „Thus it is natural, that the Makhnovshchina tempted more than one „storyteller", motivated by many considerations other than genuine knowledge of the events or by the urge to share their knowledge by elucidating the subject and by placing accurate materials at the disposal of future historians. Some of them are driven by political considerations- the need to justify and strengthen their positions, degrading and slandering an inimical movement and its leading figures. Other consider it their duty to attack a phenomenon which frightens and disturbs them[...]"[1]. Sytuacją pogarsza jeszcze fakt, że sami powstańcy z powodu warunków prowadzonej przez nich walki i represji, jakie na nich spadały, niewiele zostawili po sobie śladów. Jeszcze więcej niedomówień i białym plam stanowi okres tworzenia się Machnowszczyzny, czyli rok 1918 oraz rok 1917, jako swoiste preludium do późniejszych wydarzeń. Z tego też powodu postanowiłem opisać właśnie ten okres. Etapem końcowym jest tu dla mnie moment, kiedy upada rząd Skoropadskiego, a Au-

[1] *"Jest to w naturalne, ze Machnowszczyzna skusiła więcej niż jednego „narratora", motywowanego przez wiele czynników innych niż znajomość wydarzeń lub przez pragnienie podzielenia się wiedzą przez opracowanie tematu i oddanie odpowiedniego materiału do dyspozycji przyszłych historyków. Cześć z nich jest powodowana politycznymi pobudkami- potrzebą usprawiedliwienia i wzmocnienia swoich pozycji poprzez degradowanie i oczernianie wrogiego ruchu oraz jego wiodących postaci. Inni uważają za swoją powinność atakowanie fenomenu, który ich przeraża i nie daje spokoju".*

striacy i Niemcy opuszczają Ukrainę, czyli grudzień 1918. Dalsze dzieje ruchu doczekały się już wielu ciekawych i dosyć rzetelnych opracowań w wielu językach.

Głównym źródłem, z którego tu korzystałem jest praca Petera Arshinova, *History of the Makhnovist movement 1918-1921"*[2]*.* Autor był osoba czynnie zaangażowaną w ruch rewolucyjny tego okresu, poczynając od 1904 roku w miasteczku Kizyl-Arvat.[3] Dwa lata później, ścigany przez carskie służby bezpieczeństwa przeniósł się do Ekaterinosławia na Ukrainie, gdzie zetknął się z anarchistami. Szybko zraził się do bolszewizmu, który według niego nie odpowiadał prawdziwym pragnieniom ludzkości i został anarchistą[4]. Różne koleje losu zawiodły go słynnego moskiewskiego więzienia Butyrki, gdzie w 1911 roku spotkał młodego jeszcze Nestora Machno[5]. W marcu 1917 roku udało się im opuścić więzienie. Pozostał w Moskwie i brał aktywny udział w tamtejszym ruchu anarchistycznym, cały czas utrzymując jednak ścisły kontakt z Machno. W późniejszym okresie dołączył do Machnowców w Gulyai-Pole i brał czynny udział w działaniach wojennych i społecznych ruchu. Jak stwierdza Voline, Arshinov był w kwestii historii ruchu najbardziej kompetentna osobą- znał wszystkie najważniejsze postacie opisywanych wydarzeń, sam często był ich bezpośrednim uczestnikiem, a ponadto miał dostęp do wielu dokumentów, których nie widzieli inni autorzy prac z tego okresu. Dzięki temu mógł oddzielić to, co ważne, od tego, co nieistotne[6]. Oczywiście należy tez pamiętać o kilku czynnikach, osłabiających w pewien sposób wartość jego pracy- mimo starań autora o bycie obiektywnym wobec tematu, nie było to w jego przypadku po prostu możliwe. Pisząc książkę jeszcze podczas trwania wydarzeń, a także będąc ich uczestnikiem nie mógł zachować należytego dystansu i dokonać bezstronnej oceny tychże wydarzeń. Dodatkowo manuskrypt książki, jak i ważne dokumenty, które miały być w niej opublikowane, trzykrotnie zaginęły podczas walk. Dokładne odtworzenie niektórych faktów nastręczało autorowi trudności i praca może zawierać przez to pewne błędy. Mimo tego jako źródło nadal posiada wielka wartość.

Następnym cennym źródłem jest praca Nestora Machno „*The struggle against the state and other essays"*[7] będąca antologią jego artykułów napisanych

[2] P. Arshinov, History of the Makhnovist movement 1918-1921, Londyn 1987.
[3] Tamże, s. 13.
[4] Tamże, s.14.
[5] Tamże, s. 15.
[6] Tamże, s. 17.
[7] N. Machno, *The struggle against the state and other essays,* Edynburg 1996.

ją rozbrojeni i po pewnym czasie zwolnieni. Przedostaje się do Polski, gdzie zostaje aresztowany i postawiony przed sądem pod zarzutem próby wywołania ukraińskiego powstania w Galicji. Zarzuty okazują się być wyssane z palca i Machno wychodzi z więzienia. Przedostaje się do Paryża, gdzie nadal działa w ruchu anarchistycznym, wraz z Arshinovem i innymi rosyjskimi anarchistami. Aktywnie pomagają swym kolegom uwięzionym i represjonowanym w Rosji. Udaje im się doprowadzić do uwolnienia Voline'a , który został wydalony z kraju, a który w innym przypadku najprawdopodobniej dostałby wyrok śmierci. Gruźlica , której nabawił się w młodości w więzieniu Butyrki daje mu się coraz bardziej we znaki. Umiera w marcu 1934 roku[83]. Arshinov rozgoryczony konfliktami w ruchu anarchistycznym i brakiem zrozumienia dla ich przeżyć podczas powstania i wyciągniętych z niego wniosków w 1930 roku powraca do doktryny bolszewickiej. W 1932 roku wraca do Rosji. W 1937 roku, jako wyraz ostatecznej i gorzkiej ironii losy zostaje rozstrzelany podczas Wielkiej Czystki za...próbę odnowienia anarchizmu w Rosji[84]. Około 90 % uczestników powstania zginęło bądź zaginęło, ich rodzinne miasteczko zostało praktycznie zniszczone, tysiące znalazły się w więzieniach i na katordze. Mimo to legenda poszła w świat, a Machnowszczyzna do dziś inspiruje wielu anarchistów, mając też wiele do zaoferowania dla historyków. We Francji powstała bardzo popularna pieśń ludowa *La Machnovstchina,* inspirowana tragiczną historia powstania ukraińskich chłopów. Jakkolwiek tego epizodu nie oceniać, nie sposób zaprzeczyć, że było to jedno z najbardziej znaczących wydarzeń w historii tych terenów od początku XX wieku.

[83] Tamże.
[84] P. Arshinov, dz.cyt, s.5.

Zakończenie

Rok 1918 był dopiero początkiem problemów, z jakimi przyszło się zmierzyć powstańcom Machno. Po wygraniu kilku bitew z wojskami Petlury na początku 1919 roku rozpoczęła się ofensywa armii generała Dienikina. Starcia z nim kosztowały Machnowców wiele krwi, ale ostatecznie to dzięki nim został powstrzymany jego marsz na Moskwę. Mając przecięte linie zaopatrzenia i kilkudziesięciotysięczną armię-widmo na swoich tyłach, generał musiał się cofnąć. Już nie udało mu się doprowadzić do powrotu do korzystnej sytuacji. Kiedy tylko zagrożenie minęło, bolszewicy zdradziecko, w swoim stylu zaatakowali tych, którym zawdzięczali swe ocalenie. I znowu powstańcy stracili kolejnych ludzi a Gulyai-Pole stało się ponownie areną walk. Potem przyszła ofensywa Wrangla i Machnowcy znowu okazali się potrzebni. Największa tragedią było dla nich to, że bolszewicy byli jedynym źródłem, skąd mogli otrzymać amunicję, a armia Wrangla była już na przedpolach Gulyai-Pole i powstańcy dobrze wiedzieli, że nie będą im wybaczone ich poprzednie działania przeciw „białym". Niestety dla bolszewików powstańcy poradzili sobie i z tym zagrożeniem. Ruch zdecydowanie przeżył swoją użyteczność dla wodzów światowej „rewolucji". Rozpoczęła się kampania oszczerstw. Oskarżano Machnowszczyzne o dokonywanie pogromów na ludności żydowskiej (Machno poświęcił tym oszczerstwom dwa rozdziały w swojej książce)[80], o gwałty i odprawianie orgii, o sprzymierzanie się z „białymi", Petlurą i każdą inną postacią, która mogła być odebrana negatywnie. Mówiło się o nich, że są armia „kułaków", bogatego chłopstwa chcącego odebrać rosyjskim robotnikom zdobycze ich rewolucji. Gdy wysłane przeciw nim jednostki Armii Czerwonej po pewnym czasie odmówiły walk z powstańcami, a całe oddziały przeszły na ich stronę[81], Trocki przysłał specjalne oddziały *CzeKa* do opanowania sytuacji, a zbuntowane oddziały zamienił na jednostki z Syberii. Porozumiewający się innym językiem syberyjscy tubylcy byli całkowicie odporni na propagandowe wpływy Machnowszczyzny. Powstanie powoli dobiegało końca. Na osobisty rozkaz Trockiego złapanych powstańców rozstrzeliwano bez wyroku. Trwały jeszcze ostatnie desperackie starcia, ale pierścień okrążenia zacieśniał się. Całe bolszewickie siły w południowej Ukrainie zostały rzucone do rozprawy z powstaniem. 28 sierpnia 1921 Nestor Machno wraz z żoną i kilkudziesięcioma partyzantami przebija się do Rumunii[82]. Tam zostaje internowany.

[80] N.Machno, *The struggle...*s.28-33.
[81] P.Arshinov, dz.cyt. s.161.
[82] A. Shubin, dz.cyt.

na emigracji w latach 1927-1933 dla takich pism, jak *Dyelo Truda*, *Probuzdeniye* czy *Borba.* Teksty, pisane przez Machno kilka lat po burzliwych wydarzeniach na Ukrainie, nie zawierają w sobie zbyt wiele historii. Są za to pełnym zbiorem poglądów przywódcy Machnowszczyzny i jego opinii na rozmaite tematy, aktualne w tamtym okresie. Artykuły wyjaśniają stanowisko powstańców w wielu sprawach, rozprawiają się z kilkoma mitami na ich temat (szczególnie z fałszywymi oskarżeniami o antysemityzm), przez co są niezastąpionym źródłem do poznania ideologii Machnowszczyzny. Podobnym typem źródła jest krótki tekst Machno pt. „*The Anarchist Revolution"*[8]. Jego przydatność z punktu widzenia tej pracy jest jednak dużo mniejsza- nie udało mi się dociec gdzie i kiedy dokładnie powstał. Jedyne, co udało mi się zdobyć, to nigdzie nie publikowane angielskie tłumaczenie tekstu napisanego po rosyjsku. Mimo to zdecydowałem się użyć tego tekstu, jako źródła pomocniczego.

Kolejnym źródłem autorstwa Machno jest „ *My visit to Kremlin"*[9], opisujące podróż Machno do Kremla i jego rozmowę z Leninem. Jest to chyba jedyny zapis nt. tego spotkania i jego przebiegu. Jednocześnie jest to dobre źródło, opisujące podejście bolszewików do powstania na Ukrainie i do samych anarchistów. Oczywiście, jak w przypadku innych prac autorstwa Nestora Machno i w tej trudno jest o pełen obiektywizm.

Dzieło autorstwa Lwa Trockiego " *The military writings of Leon Trotsky"*[10] pokazuje wyraźnie rzeczywisty stosunek jednego z bolszewickich przywódców (podzielany zresztą przez resztę z nich) do Machnowszczyzny (opisany głównie w rozdziale „ *How the revolution armed the southern front. The Makhno Movement")*, w tym samym czasie, kiedy chłopska armia walczyła na froncie z wojskami Dienikina jako sojusznik Armii Czerwonej. Poza tym źródło nie przedstawia zbyt wielkiej wartości, jest przepełnione typową propagandą bolszewików i nie zawiera żadnych istotnych faktów poza ogólnikami i celowymi przekłamaniami. Niestety nie udało mi się dotrzeć do drukowanej wersji tej pracy, a jedynie do jej wersji internetowej.

Niezwykle ciekawym i cennym źródłem jest praca zbiorowa pt. „*Nestor Ivanovich Makhno. Vospominaniya, materialy i dokumenty"*[11] wydana w Kijowie w 1991 roku. Niestety zdobycie tej pracy okazało się praktycznie niemożliwe

[8] Tenże, *The Anarchist Revolution.*
[9] Tenże, *My visit to Kremlin, Londyn 1993.*
[10] L. Trocki, *The military writings of Leon Trotsky".*
[11] N. Sukhogorskaya, *Gulyai- Pole w1918. [w:]Nestor Ivanovich Makhno. Vospominaniya, materialy i dokumenty, Kijów 1991.*

ze względu na jej minimalny nakład. Udało mi się jednak dotrzeć do angielskiego tłumaczenia 4 tekstów z tego dzieła, autorstwa niemieckiego historyka Willego Firtha . Jeden z tych tekstów, autorstwa Niny Sukhogorskiej, opowiada o Gulyai-Pole, miejscu gdzie zaczęło się całe powstanie. Autorka była jego mieszkanką w tym czasie i porusza sporo ciekawych aspektów początku Machnowszczyzny, przytaczając wiele opinii i legend krążących o powstańcach wśród mieszkańców miast. Zdecydowanym minusem jest stosunek autorki do Machnowszczyzny- z tekstu bije wyraźna niechęć do powstańców i Sukhogorskaya ma tendencje do powtarzania wielu plotek krążących o Machno i jego armii, traktując je jako fakty. Autorka nie była świadkami wielu z opisywanych wydarzeń, znając je niejednokrotnie z kolejnego źródła, opisuje je jednak, jakby tam była. Mimo tego, jest to niezwykle cenne źródło, mogące przybliżyć nam stosunek bogatej części ukraińskiego społeczeństwa (Sukhogorskaya prawdopodobnie należała do warstwy bogatszego mieszczaństwa lub szlachty, jednak brak na ten temat dokładnych danych w jej wspomnieniach o Gulyai- Pole) do chłopskich powstańców, a także dowiedzieć się na temat całego szeregu legend krążących o Machno wśród ukraińskiej ludności.

Oprócz źródeł w mojej pracy wykorzystałem też literaturę na ten temat, którą udało mi się odnaleźć. Tutaj natknąłem się na ten sam problem, co w przypadku źródeł. Wiele prac nie było nigdzie wydanych, lub są prawie niemożliwe do zdobycia. Część z nich jest umieszczona na internecie, ich minusem jest brak możliwości odnoszenia się do konkretnej stronicy. W sytuacji jednak, gdy materiały na opisywany przez mnie temat okazały się tak ubogie, zdecydowałem się wykorzystać każda możliwość. W poniższej pracy korzystałem z następujących prac: Maximoff G.P. „*The Guillotine at work*"[12],H. N. Schwartz „*Makhnovists and the Russian Revolution*"[13], Shubin A." *Nestor Ivanovith Makhno*"[14], *Fighting the revolution*[15] (praca zbiorowa, wydana w Londynie przez niewielka oficynę anarchistyczną, bez podanej osoby odpowiadającej za jej redakcję), Dunin-Kozicka M. „*Burza od Wschodu*"[16]*, "Makhno and Makhnovshina- myths and interpretations*"[17] (doskonała praca dostępna na internecie, której autor, miejsce i czas wydania są dla mnie nieznane), „*Notes*

[12] Maximoff G.P. , *The Guillotine at work*, t. I , Orkney 1979.
[13] H. N. Schwartz , *Makhnovists and the Russian Revolution.*
[14] Shubin A., *Nestor Ivanovith Makhno.*
[15] *Fighting the revolution*, t. I, wyd. 3, Londyn 1985.
[16] Dunin-Kozicka M. , *Burza od Wschodu,* wyd.3 , Warszawa 1990.
[17] *Makhno and Makhnovshina- myths and interpretations.*

współpracę i kolektywną działalność. Wprowadzili w życie autentyczne rządy rad chłopskich - decyzje były podejmowane na zebraniach całej wsi, w sposób całkowicie demokratyczny. Ich pomysły nie były nikomu narzucane na siłę, a raczej propagowane[75]. Tak na przykład było z rozpoczętym w listopadzie 1918 roku projektem komun anarchistycznych, który zyskał pewną popularność, ale nie wszyscy się w to włączyli, co jednak nie było potem powodem jakichkolwiek represji.[76] Poglądy na władzę Machnowców najlepiej prezentuje chyba Arshinov: „Statists fear free people. They claim, that without authority people will lose the anchor of sociability, [...]and will return to savagery. This is obviously rubbish. It is taken seriously by idlers, lovers of authority and of the labour of others. Or by the blind thinkers of bourgeois society"[77]. Takie podejście oczywiście przysporzyło im tez wielu wrogów, którzy ostatecznie doprowadzili do klęski powstania.

To, czym anarchizm Machnowców różnił się od typowego, „miejskiego" anarchizmu, było jasne i wyraźne podejście do problemu organizacji. Machno od początku upierał się, że anarchistom potrzebna jest silna organizacja, złożona z wielu mniejszych grup. Sprzeciwiał się tendencjom indywidualistycznym w anarchizmie[78]. Stworzył przy pomocy innych powstańczą armię, całkowicie ochotniczą, która mogłaby być wzorem dyscypliny dla niejednego oddziału regularnych wojsk. Wreszcie wprowadził w życie unikalny system dowodzenia, w którym oficerowie byli wybierani przez swych żołnierzy i mogli być przez nich odwoływani. Jakkolwiek utopijnie by to nie brzmiało, sprawdziło się doskonale w praktyce. Partyzancka armia Machno przez niecałe 4 lata działania zgromadziła pod swymi sztandarami kilkaset tysięcy osób, które przewinęły się przez jej szeregi[79]. Potrafiła zadać poważne straty, zmusić do odwrotu a nierzadko całkowicie rozbić elitarne oddziały Dienikina, Wrangla i bolszewików. Przez ten cały czas w powstańczej armii nie występował żaden przymus. Był to model, który kilkanaście lat później doskonale zdał egzamin w robotniczych milicjach podczas wojny domowej w Hiszpanii.

[75] Tenże, *The struggle...,* s.2-5.
[76] P. Arshinov, dz.cyt., s.85-86.
[77] „Państwowcy boją się wolnych ludzi. Utrzymują, że bez władzy ludzie stracą poczucie społeczności [...] i powrócą w dzicz. To wyraźne nie jest nic warte. Może to być wzięte na serio tylko przez głupców, miłośników władzy i czyjejś pracy lub przez ślepych myślicieli społeczeństwa burżuazyjnego"
[78] N. Machno, *The struggle...* s.61-89.
[79] *The Makhno FAQ.*

zasadzie Machnowszczyzna? Czy Machno określając się anarchistą, jednocześnie tworzył całą armie wokół swojej osoby? Lew Trocki wyrażał się na ten temat jednoznacznie, dając do zrozumienia, że armia Machno nie ma nic wspólnego z rewolucyjnymi przemianami społecznymi: „The anti-popular character of the Makhno movement is most clearly revealed in the fact that the army of Hulyai Pole is actually called 'Makhno's Army'. There, armed men are united not around a programme, not around an ideological banner, but around a man."[69]. Prawda była jednak inna od tej, którą przedstawiał jeden z czołowych bolszewików. Machno nie był szefem Machnowszczyzny, jej generałem. Ci, którzy walczyli w jej szeregach, nie szli za człowiekiem jako takim. Można raczej powiedzieć, ze ruch został tak nazwany, ponieważ Machno był powszechnie respektowany i uznawany jako czołowy bojownik[70].

Wielki wpływ na ideologiczny kształt ruchu mieli anarchiści, szczególnie Arshinov i grupa *Nabat.* Oczywiście poglądy samego Nestora Machno również mocno oddziaływały na partyzantów. Sam anarchizm był jakby naturalnie zakorzeniony wśród chłopów południowej Ukrainy, gdzie wciąż żywe były tradycje kozaków zaporoskich[71]. Dlatego anarchistyczna agitacja trafiała tam na bardzo podatny grunt, a Partia Komunistyczna była w stanie zaprowadzić swoje porządki dopiero za pomocą brutalnej siły. Jakkolwiek, wg. Nestora Machno powstańcy nie uzyskali od rosyjskich anarchistów poparcia na spodziewaną skalę, przypisywane to było jednak słabości organizacyjnej tychże[72]. Machnowcy żywili głęboką niechęć do wszelkich struktur władzy. W ich szeregach, pomimo ogólnej apatii ruchu anarchistycznego, znalazły się takie postacie jak Voline, Troyan, Korostelev i inni anarchiści.[73] Ich obecność, wraz z Arshinovem i Machno nadawała ton politycznej stronie ruchu. Pomimo kilku epizodycznych wydarzeń mogących wskazywać na co innego, powstańcy od początku nie mieli złudzeń co do bolszewików. Machno utwierdził się w tym stanowisku po rozmowie z Leninem na Kremlu[74]. O anarchistycznym charakterze ruchu może też świadczyć fakt, mimo sprawowania faktycznej kontroli nad sporymi terenami, nie zajmowali się jak każda władza „urządzaniem" ludziom życia na siłę. Starali się raczej inspirować

[69] „Antyludowy charakter ruchu machnowskiego jest najbardziej widoczny przez fakt, że armia Gulyai-Pole jest nazwana Armią Machno. To znaczy, że uzbrojeni ludzie skupieni są nie wokół programu, nie sztandaru ideologicznego, ale wokół człowieka".

[70] *The Makhno FAQ.*

[71] *Makhno and Makhnovshina - myths and interpretations.*

[72] N. Machno, *The struggle against the state and other essays,* s.17.

[73] Tamże, s.16.

[74] N. Machno, *My visit...*

on the Makhnovista, Nestor Makhno and the Russian Civil war in the Eastern Ukraine"[18], *„The Machno FAQ"*[19] *oraz Makhno's Black Cross*[20]. Duża część z tych tekstów znajduje się na internetowym „Nestor Machno Archive".

Początki Machnowszczyzny

Rewolucja październikowa 1917 roku całkowicie zmieniła stan rzeczy na terenach dawnego Imperium Rosyjskiego. To, co jednak różniło Ukrainę od innych terenów, był rozwój wypadków po wydarzeniach z października 1917 roku. Zanim przejdziemy do opisu sytuacji na Ukrainie i historii Machnowszczyzny, musimy zrozumieć, w jaki sposób rewolucja październikowa i jej efekty były postrzegane przez partyzantów Machno i ich sojuszników-ukraińskich i rosyjskich anarchistów. Jak zauważył Arshinov, gdy określa się rewolucję rosyjską mianem „październikowej", myli się dwie rzeczy-hasła, pod jakimi była ona przeprowadzana i jej rezultaty. „Fabryki dla robotników" i „Ziemia dla chłopów" były głównymi sloganami tego okresu. Według mas ludzi, biorących udział w tamtych wydarzeniach, program rewolucji oznaczał zniszczenie kapitalizmu, wyzysku, niewolnictwa i ogólnie wszystkiego, co wiązało się z okresem panowania carów[21]. Anarchiści w Rosji i na Ukrainie, pomiędzy nimi Machno, Voline i Arshinov jako jedni z pierwszych spostrzegli to, co wkrótce miało stać się bardzo widoczne dla wielu innych-, że postulaty października nie zostały w żaden sposób zrealizowane, a komunistyczny aparat państwowy uciska robotników na równi z tym, jak uciskali ich kapitaliści i wielcy posiadacze ziemscy. Wkrótce miało się zresztą okazać, że wyzysk i represje osiągnęły natężenie, jakiego nie zaznano nawet w najgorszych okresach carskich prześladowań. Szybko stało się jasnym, że o rewolucji październikowej można mówić jedynie jako o zrealizowaniu zamierzeń i celów Partii Komunistycznej[22].

Jak już wspomniałem, rozwój sytuacji na Ukrainie po 1917 roku był inny od tego na innych terenach. Składały się na to dwa główne czynniki. Pierwszym z nich był fakt, że Partia Komunistyczna, nie mając na ziemiach ukraińskich rozbudowanych struktur, nie była w stanie przejąć kontroli nad społecznym

[18] *Notes on the Makhnovista, Nestor Makhno and the Russian Civil war in the Eastern Ukraine.*

[19] *The Machno FAQ.*

[20] *Makhno's Black Cross* , [w:] Bulletin of the Kate Sharpley Library, Nr.10, 1997.

[21] P. Arshinov, dz.cyt. , s.37.

[22] H.N. Schwartz, dz.cyt.

wybuchem, tak jak zrobiła to Piotrogrodzie, Moskwie i innych miastach Rosji. Wskutek tego większość terenów Ukrainy jeszcze do stycznia 1918 roku była pod kontrolą bądź to wojsk Petlury[23], bądź uzbrojonych grup chłopstwa (w tym i Machnowszczyzny). Elementy rewolucyjne wśród chłopów i robotników nie były przyzwyczajone, aby w swej działalności mieć „przewodnika" w postaci Partii Komunistycznej, której znaczenie na tych terenach było niewielkie. O ile w Rosji przekazanie władzy sowietom równało się przekazaniu władzy komunistom, w tyle ten sam proces na Ukrainie spowodował, że pracownicy na wsi i w miastach poczuli się prawdziwa siłą.

Drugim czynnikiem utrudniającym kontrole na Ukrainą, była tradycja niezależności, wyniesiona jeszcze z czasów świetności Kozaków z Zaporoża. U przeciętnego chłopa ukraińskiego przyjmowało to formę upartego sprzeciwiania się wszystkim formom władzy, które próbowały narzucić mu swoją kontrolę. Doprowadziło to do sytuacji, że o ile w samej Rosji aparat komunistyczny zainstalował się praktycznie bez żadnego przeciwdziałania ze strony swoich przeciwników, to na Ukrainie spotkał się ze zdecydowanym oporem[24]. Wiele osób słusznie zauważyło, że ukraiński chłop w swej naturze miał anarchizm i sprzeciw wobec wszelkich autorytetów. Wskutek tego zarówno Partii Komunistycznej jak i innym grupom (Skoropadski, Petlura itd.) było niezwykle trudno kontrolować tereny wiejskie. Tą lukę szybko wypełnili sami chłopi, spontanicznie zajmując ziemie, dwory oraz inną własność szlachty i bogatych osób[25]. Czasami odbywało się to w sposób pokojowy- „panom" zabierano na rzecz wsi cześć ich ziemi czy inwentarza, resztę zostawiając w rękach dawnych właścicieli. W innych przypadkach dochodziło do zbrojnych najść chłopstwa, podczas których właściciele danych dóbr nierzadko ginęli[26], a ich majątki były plądrowane. W takiej atmosferze zaczynał swą działalność Nestor Machno.

Nestor Ivanovitch Machno urodził się w 27 października 1889 roku w miasteczku Gulyai-Pole na Ukrainie[27]. Jego rodzice podczas chrztu podali fałszywą datę urodzenia, aby młody Nestor nie został zabrany do carskiej armii. Po ukończeniu podstawowej edukacji został robotnikiem w hucie żelaza. W 1906 związał się z „Chłopska Grupą Anarchokomunistów", terrorystycznym związkiem miejscowych „Robin Hoodów". Wraz z nimi Machno napadał na

[23] P.Arhsinov, dz.cyt. , s.44 .
[24] Tamże , s.45.
[25] Tamże, s.46. ;
[26] M. Dunin- Kozicka, dz.cyt. , s.55-62.
[27] P.Arshinov, dz.cyt. , s.51.

działać rozważnie i zadawać przeciwnikowi straty, osiągnięto dzięki strukturze organizacyjnej oddziałów. Przede wszystkim formacje powstańcze były całkowicie ochotnicze, a każdy z partyzantów mógł w dowolnym momencie je opuścić. Po drugie poszczególne oddziały tworzone były z ludzi z tej samej wioski, czy miasteczka, często znających się od wielu lat. Wreszcie ostatni czynnik- powstańcy walczyli na własnym terenie, w obronie własnych domów. Te warunki doskonale wpływały na morale Machnowców i powodowały, że byli niezwykle trudnym przeciwnikiem.

Jednym z najbardziej interesujących a z natury swej rzeczy najmniej znanych jest wywiad wojskowy powstańców. W zasadzie na jego temat trudno znaleźć konkretne informacje, wszystko kryje się za warstwą legend albo półsłówek. Wiadomo jednak z całą pewnością, że taki wywiad istniał już w 1918 roku, kiedy Machno wrócił z Moskwy. Według Sukhogorskiej, powstańczy wywiad zawsze wiedział, co się działo w Gulyai-Pole i Połogach, a jego agenci bez przeszkód penetrowali miasta pod kontrolą swoich przeciwników[64]. Twierdzi ona, ze kilkakrotnie widziała samego Machno w Gulya-Pole, przebranego za starą kobietę i obserwującego sytuację, innym razem mówi o agentach Machno badających siły Austriaków podczas ich ewakuacji przez Połogi[65]. Z biegiem czasu powtarzały się również próby zamachu na samego Machno[66]. Według tego co pisze Shubin, kontrwywiad Machno był bardzo skuteczny, jakkolwiek zdarzało mu się działać zbyt arbitralnie i co najmniej kilka razy jego członkowie wykonali wyroki śmierci na niewinnych osobach[67]. Sam Machno wypowiedział się w sposób następujący: "In the course of the activity of the counter-espionage the organs of the Makhnovist army committed occasional errors, which caused me to feel pain, to blush, and to apologize to the injured."[68]

Idee Machnowszczyzny

Cechą charakterystyczną Machnowszczyzny było to, że jej działalności przyświecały bardzo konkretne idee. Zacznijmy jednak od początku. Dlaczego w

[64] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.
[65] Tamże.
[66] P. Arshinov, dz.cyt. s.85.
[67] A. Shubin, dz.cyt.
[68] „W trakcie swojej działalności kontrwywiadowczej, organy armii machnowskiej popełniły okazyjne błędy, co powoduje u mnie uczucie bólu, zawstydzenia i przeprosin dla pokrzywdzonych".

nieniem tych ruchliwych jednostek była chłopska piechota. Były to osoby na co dzień zajmujące się typowymi pracami na wsi. Bardzo jednak często, gdy „regularne" oddziały Machno podejmowały jakieś większe natarcie, chłopi nocą, aby uniknąć denuncjacji, formowali oddziały *ad hoc* i ruszali do walki, aby rankiem rozproszyć się po swoich wioskach i miasteczkach. Machno i jego powstańcy zawsze mogli liczyć na pomoc takich oddziałów.

Podstawowym uzbrojeniem w jednostkach powstańczych była szabla. Chłopska jazda wiedziała jak robić z niej użytek i niewielu było przeciwników mogących równać się z nimi w walce wręcz. Bardzo popularne były rewolwery, jako że były niewielkie i łatwo się je używało podczas jazdy konnej. Oczywiście równie wielką popularnością cieszyły się ciężkie karabiny maszynowe, montowane na taczankach. Taka kombinacja tworzyła coś w rodzaju ruchomej platformy strzelniczej. W powszechnym użytku była również broń myśliwska, a potem karabiny zdobywane na oddziałach okupacyjnych. W drugiej połowie 1918 roku, kiedy powstańcza armia rozrosła się, miała już na składzie oddziały artylerii konnej.

Jak już wspominałem, taktyka walki Machnowszczyzny polegała głównie na zaskoczeniu, często też były to brawurowe ataki mniejszymi siłami, które to wyrobiły powstańcom reputację niezwykle groźnego przeciwnika. Zazwyczaj atak odbywał się wieczorem lub w nocy, grupa powstańczej kawalerii dopadała wrogich żołnierzy zanim ci zdążyli stawić zorganizowany opór i wycinała ich szablami[62]. Wszystko uzupełniał morderczy ogień z broni maszynowej na taczankach, który to można było bardzo szybko przenosić na dowolny odcinek walki. Partyzanci byli również mistrzami w stosowaniu rozmaitych podstępów. Jednym z ich ulubionych było podszywanie się pod policjantów na służbie hetmana Skoropadskiego. Jako, że w strukturach ich przeciwników panował spory chaos, nie było to bardzo trudne do wykonania. Taka grupa fałszywych policjantów „znajdywała" trop partyzantów i wyprowadzała na nich karna ekspedycję. Oczywiście partyzanci czekali już w zasadzce[63]. Cechą charakterystyczna powstańców było to, ze najczęściej atakowali tam, gdzie się ich zupełnie nie spodziewano. Gdy natrafiali na zdecydowany opór, dzięki specyficznej organizacji swoich oddziałów mogli bez przeszkód się wycofać.

Niezwykłe morale partyzantów, potwierdzone faktem, ze bardzo rzadko wkradał się w ich działania chaos i nawet w trudnych momentach potrafili

[62] P. Arshinov, dz.cyt., s.49.
[63] Tamże, s.57.

transporty pieniędzy, bogatą szlachtę i posterunki policji. W 1908 roku, podczas napadu na urząd pocztowy wywiązała się zacięta strzelanina z policją, w której zginął funkcjonariusz[28]. Niedługo potem Machno został aresztowany i skazany na karę śmierci za działalność wywrotową. Jego młody wiek, oficjalnie niższy od prawdziwego dzięki fałszerstwu jego rodziców spowodował, że zamieniono mu tę karę na dożywocie. Ponoć decyzję wydał sam Stołypin[29]. Został osadzony w słynnym więzieniu Butyrki w Moskwie. Tam nadal prowadził swą rewolucyjną działalność, prowokując strajki głodowe oraz bunty. Za to też kilkakrotnie trafił do celi izolacyjnej. Fatalne warunki w więzieniu wywołały u niego gruźlicę, na którą cierpiał już do końca życia. W więzieniu spotkał też Arshinova[30], który został jego towarzyszem z celi. Rewolucja lutowa 1917 roku przyniosła amnestię więźniom i Machno wyszedł na wolność. Powrócił w swe rodzinne tereny i szybko rzucił się w wir politycznej aktywności. Związał się ze odrodzoną organizacją anarchistów GAK.[31] Organizacja ta miała na celu zniszczenie lokalnych struktur władzy i przejęcie kontroli nad terenem przez samych mieszkańców. GAK szybko stworzył system organizacji pod swoją kontrolą- związek chłopski, związki zawodowe, komitety fabryczne, komitety biednych. Wkrótce struktury władzy na tych terenach przestały się liczyć a chłopi przejęli na użytkowanie ziemie szlachty. W akcie otwartego oporu wobec Rządu Tymczasowego mieszkańcy tych terenów odmówili płacenia podatków i ignorowali wszystkie dekrety wydawane przez rządową administrację[32]. W sierpniu 1917 roku doprowadził do zebrania w Gulyai-Pole wszystkich posiadaczy ziemskich z okolicy i do przekazania mu dokładnej dokumentacji ich własności. Następnie na zebraniu związku chłopskiego (który był w tym czasie *de facto* siła sprawującą kontrole na tymi terenami) przedstawił uzyskane dokumenty. Związek zadecydował o podziale gruntów i własności, zostawiając dawnym posiadaczom część ich pól oraz trzody i ekwipunku, resztę rozdzielając chłopstwu[33]. Za przykładem Gulyai-Pola bardzo szybko poszły kongresy chłopskie z Charkowa, Połtawy, Taurydii oraz Ekaterinoslavia. Machno i jego grupa pilnowali, aby zarządzenie związku było wykonywane. W niektórych przypadkach organizacja uciekła się do użycia siły, natrafiając na opór szlachty. Tym samym Machno stał

[28] *Makhno and Makhnovshina - myths and interpretations.*
[29] A. Shubin, *Nestor Ivanovith Makhno.*
[30] Tamże ; P. Arshinov, dz.cyt. , s.15.
[31] A. Shubin, dz.cyt.
[32] *Tamże. ; Makhno and Makhnovshina- myths and interpretations.*
[33] P. Arshinov, dz.cyt. , s.53-54.

się śmiertelnym wrogiem lokalnych posiadaczy ziemskich i bogatego chłopstwa.

Gdy na mocy Traktatu Brzeskiego wojska austriackie i niemieckie rozpoczęły okupację Ukrainy, natychmiast, niezależnie od siebie wiele grup rewolucyjnych i związków chłopskich podjęło decyzję o stawieniu oporu. Było to skutkiem rabunkowej polityki prowadzonej przez okupantów kosztem mieszkańców zajętych terenów. Niemcy i Austriacy traktowali Ukrainę jako niewyczerpany zasób żywności i innego zaopatrzenia. Prawie codziennie ładowane były całe pociągi, wiozące „łupy" do ich wyniszczonych wojną krajów[34]. Tam, gdzie chłopi próbowali się sprzeciwić następowały represje- palenie dobytku, nakładanie kontrybucji czy też rozstrzeliwanie. W takiej atmosferze nienawiść do okupantów i do powołanego przez nich rządu hetmana Skoropadskiego rosła, podsycana coraz bardziej przez nasilające się represje. Wszędzie zaczęły powstawać lokalne oddziały partyzanckie, atakując okupantów oraz szlachtę i bogatych właścicieli ziemskich, którzy często uciekali się do pomocy Austriaków i Niemców w odbieraniu swoich ziem, znajdujących się w rękach chłopów. Opór przybrał skalę masowego zjawiska, przemieniając się praktycznie w powstanie. Szczególny charakter tego ruchu opisał Arshinov następującymi słowami: „It must be noted that, like vast and spontaneous peasant insurrection which rise withot any preparation, these organised guerilla actions were always performed by peasants themselves, with no help or direction from any political organization"[35]. O ile na południowych terenach Ukrainy powstańcy byli pod wyraźnym wpływem anarchizmu, o tyle na zachodzie swoje poparcie udzielili w większości nacjonalistom ukraińskim na czele z Petlurą.

Wkrótce i Machno rozpoczął walkę na czele kilkudziesięcioosobowego oddziału partyzantów. Już wtedy Gulyai-Pole nazywane było przez lokalnych mieszkańców „Machnograd"[36], obrazując jego pozycję wśród ludności tych terenów. Po zajęciu miasteczka przez Austriaków i Niemców lider anarchistów musiał zejść całkowicie do podziemia. Szybko stał się przekleństwem zarówno lokalnej szlachty, jak i wojsk okupacyjnych. Doszło do tego, że bogaci

[34] Tamże, s.47.

[35] „Musi być zaznaczone, że tak jak wielkie i spontaniczne powstania chłopskie, które wybuchają bez żadnych przygotowań, te zorganizowane akcje partyzanckie były zawsze wykonywane przez samych chłopów, bez pomocy czy kierownictwa jakiejkolwiek organizacji politycznej".

[36] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.

będących do tej pory pod komendą Partii Komunistycznej. Jako, że siły broniące miasta były znaczne, potrzebny był podstęp. W nocy torami kolejowymi wjechał pociąg, zakamuflowany jako pociąg z robotnikami. Fortel udał się i w mieście rozgorzały zacięte walki. Do rana wojska Petlury zmuszone były opuścić miasto. Sukces trwał kilka dni, wskutek nieostrożności powstańców Ekaterinoslav został ponownie odbity przez Petlurę[55]. Armia Machno wycofała się w rejon Sinelnikovo, gdzie obie strony okopały się naprzeciw siebie. Wkrótce oddziały Petlury, również złożone z chłopów-powstańców straciły ochotę do walki. Po kilku dniach front „roztopił" się bez jednego wystrzału[56]. Powstańcy wrócili do Gulyai-Pole, gdzie po kilku dniach została sformowana Rewolucyjna Powstańcza Armia Ukrainy.

Organizacja militarna powstańców

Oddziały partyzanckie Machnowców wyróżniały się spośród innych formacji tego okresu na Ukrainie swoja ogromną ruchliwością. Najczęściej były to oddziały kawalerii, liczące od 20 do 100 jeźdźców[57]. Pozwalało to partyzantom błyskawicznie się przemieszczać i atakować z całkowitego zaskoczenia, co szybko stało się „znakiem firmowym" Machnowców. Drugą najczęściej spotykaną formacją u chłopskich powstańców była piechota na taczankach[58]. Były to wozy ciągnięte przez dwa lub trzy konie, które miały z tyłu karabin maszynowy. W późniejszych okresach powstania, pojawiła się też artyleria konna. Takie formacje doskonale ze sobą współdziałały i były praktycznie nieuchwytne. Szybko przekonywali się o tym wszyscy kolejni przeciwnicy powstańców[59]. Zwykła piechota nie miała z tak zorganizowanymi jednostkami prawie żadnych szans- partyzanci atakowali szybko i z zaskoczenia, a jeśli opór był zbyt duży, natychmiast znikali, aby jeszcze tego samego dnia pojawić się w miejscu oddalonym o dziesiątki kilometrów[60]. Mobilność jednostek partyzanckich była tak wielka, że w jeden dzień potrafili przebyć dystans około 80 kilometrów[61]. Oczywiście było to też możliwe dzięki naturalnemu wyszkoleniu ukraińskich chłopów w sztuce jeździeckiej. Swoistym uzupeł-

[55] Tamże, s.84-85.

[56] Tamże, s.85.

[57] Tamże, s.48.

[58] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.

[59] Tamże.

[60] P. Arshinov, dz.cyt., s.48.

[61] A. Shubin, dz.cyt.

with the detachments. They supported them with supplies, furnished the with horses and fodder, brought them food in the forests when it was necessary, collected and transmitted to the partisans information on the enemy movement's; at times large masses of peasants joined detachments to carry out in common some specific revolutionary tasks, battling alongside them for two or three days, then returning to their fields"[51].

Wkrótce powstańcy odbili z rąk austriackich Gulyai-Pole, które prze z wiele dni przechodziło z rąk do rąk- w dzień odbijali je Austriacy, w nocy powracali Machnowcy. W końcu wojska okupacyjne wycofały się z tych terenów, a wkrótce też, zmuszone sytuacją w swoich własnych krajach rozpoczęły generalny odwrót z Ukrainy. W tym czasie powstańcy pod komendą Machno liczyli kilka regimentów piechoty , kawalerii i posiadali nawet własną artylerię[52]. Rozpoczęły się negocjacje z wycofującymi się oddziałami. W zamian za neutralność ze strony powstańców, Austriacy, Węgrzy (wchodzący w skład sił austriackich) i Niemcy pozwalali się rozbrajać[53]. Gdy negocjacje nie skutkowały, wojska okupacyjne były wyrzucane siłą. W ten sposób powstańcza armia pozyskała duże ilości broni. W ich szeregi ponadto garnęło się coraz więcej ochotników. W tym samym czasie rządy hetmana Skoropadskiego chyliły się ku końcowi. W zasadzie z dnia na dzień Machnowcy przejęli całkowitą kontrolę nad terenem wokół Gulyai-Pole. Siły hetmana wciąż stacjonowały w Kijowie, Machno po naradzie ze swoim sztabem zdecydował się ruszać na północ. Powstańcom udało się zając praktycznie bez walki Pavlograd i doszli do Ekaterinoslavia. Tam spotkali oddziały Petlury. Ten, starając się pozyskać rewolucyjnie nastawionych powstańców do swojej sprawy, zaproponował listownie, aby ich siły połączyły się w celu stworzenia niepodległej Ukrainy. Powstańcy odpowiedzieli, że Ukraina powinna być zorganizowana na bazie „wolnej pracy i niezależności chłopów i robotników od jakiejkolwiek siły politycznej"[54]. W tej sytuacji możliwa była tylko walka. Wkrótce powstańcy ruszyli na Ekaterinoslav, gdzie stacjonowały duże siły Petlury. Po drodze dołączyło się do niego kilka lokalnych oddziałów

[51] „Szerokie masy chłopów, w większości mieszkańców miasteczek i wsi, wyraźnie nie była w oddziałach partyzanckich, ale byli bez wątpienia ściśle z nimi związane. Wspierali ich zaopatrzeniem, dostarczali koni i paszy, przynosili do lasy żywność, kiedy była potrzebna, zbierali i przekazywali partyzantom informacje o ruchach nieprzyjaciela; czasami wielkie masy chłopów przyłączały się do oddziałów, aby wykonać wspólnie jakieś specyficzne zadanie rewolucyjne, walczyły u ich boku przez dwa, trzy dni, a potem wracały do swych pól"

[52] Tamże, s.83.

[53] Tamże, s.83.

[54] Tamże, s.84.

właściciele ziemscy wyznaczyli wysoką nagrodę za jego schwytanie[37], a wojska okupacyjne wydały nakaz jego aresztowania. Duma Machno bardzo przy tym ucierpiała, gdyż w owym nakazie on i jego bracia wymienieni zostali jako bolszewicy[38]. Jego oddział tymczasem uderzał raz po razie, likwidując niewielkie grupy austriackich żołnierzy, którzy zanadto oddalili się od swych posterunków. Jego partyzanci bardzo rzadko dawali się schwytać, przez co frustracja wojskowych władz austriackich rosła, a Machno zdobywał coraz większa popularność wśród miejscowej ludności. Austriacy zdecydowali się zatem sięgnąć po środki represji wobec powstańców. Nie mogąc złapać ich samych, zemścili się na ich rodzinach. Spalono dom matki Machno, a najstarszego brata, wojennego inwalidę Emiliana, rozstrzelano[39]. Wkrótce w walce zginął tez drugi z jego braci. Według relacji Sukhogorskiej, chłopów, nawet podeszłych wiekiem, podejrzanych w sympatyzowanie z partyzantami, wieszano na oczach całej wioski, aby tym samym dać ostrzeżenie innym Samych Machnowców po złapaniu czekał jeszcze okrutniejszy los- austriaccy żołnierze linczowali ich na głównym placu Gulyai-Pole, po czym wieszano ich na lampach, a ciał nie pozwalano przez wiele dni pochować[40].

W czerwcu 1918 roku Machno udał się w sekrecie do Moskwy, aby z tamtejszymi anarchistami przedyskutować dalsze koncepcje prowadzenia walki i rewolucyjnej działalności. Spotkał się tam również z czołowymi przywódcami bolszewików, w tym z Leninem[41]. Nie jest do końca znany motyw tego spotkania, ale z późniejszych wspomnień Machno wynika, że starał się on wyjaśnić kulisy wcześniejszego ataku bolszewików na anarchistyczny ośrodek w Moskwie i represji przeciw anarchistom. Ponadto chcąc poprawić ciężką sytuację powstańców na Ukrainie, chciał przekonać bolszewików do większego nacisku na wojska hetmana Skoropadskiego. Lenin wywarł na nim spore wrażenie, mimo tego Machno wdał się z nim w ostrą wymianę zdań, broniąc moskiewskich anarchistów, oskarżanych przez „przywódcę rewolucji" o „bandycką i kontr-rewolucyjną działalność"[42]. Był to moment, kiedy Machno ostatecznie pozbył się złudzeń, co do bolszewików. Mimo to zaakceptował ich ofertę pomocy przy przedostaniu się z powrotem na Ukrainę w asyście jednego z ich tajnych agentów. Po drodze bolszewicy próbowali namówić

[37] P. Arshinov, dz.cyt. , s.54.

[38] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.

[39] P. Arshinov, dz.cyt., s. 54.

[40] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.

[41] N. Machno, *My visit...*

[42] Tamże.

Machno na służbę po ich stronie w charakterze agenta, ale ten bez namysłu odmówił[43]. Po drodze został aresztowany przez Austriaków, gdy znaleziono przy nim walizkę anarchistycznej literatury. Na jego szczęście nie został rozpoznany (podróżował w przebraniu), a z aresztu wykupił go jego długoletni znajomy, bogaty Żyd z Gulyai-Pole[44]. W końcu udało mu się bezpiecznie dotrzeć w swoje rejony w lipcu 1918 roku. Wieść o jego powrocie rozprzestrzeniła się po okolicznych wsiach i miasteczkach lotem błyskawicy. Machno bezzwłocznie rozpoczął energiczną agitację wśród chłopów. Przemawiał na zaimprowizowanych spotkaniach, pisał ulotki i listy. Wzywał wszystkich potencjalnych sojuszników do decydującej rozprawy z wojskami okupacyjnymi i hetmanem Skoropadskim. Zaczął również organizować nowe formacje zbrojne, które miały zapewnić jemu i jego towarzyszom swobodę operowania na tych terenach. Trafił na bardzo podatny grunt, gdyż rekwizycje i ogromne represje ze strony Austriaków i Niemców oraz policji hetmańskiej wzmagały wśród ludności opór i wolę walki. Wiele osób wskutek tych działań straciło rodziny i dobytek, teraz mieli okazję do zemsty. W trzy tygodnie od swego powrotu jego jednostki zasiały grozę w sercach każdego, kto uczynił krzywdę ukraińskim chłopom. Dzięki swojej ogromnej mobilności (szerzej na ten temat w następnym rozdziale) powstańcy objęli swym działaniem większa cześć południowej Ukrainy.[45] Machno po śmierci dwóch braci i spaleniu domu matki nie miał dla wrogów żadnej litości- palono majątki tych ze szlachty, którzy współpracowali z wojskami austriackimi i niemieckimi, likwidowano całe posterunki policji hetmańskiej, rozbijano wojskowe ekspedycje karne, wyruszające do zbuntowanych wiosek. Powstańcy dokonywali też skrytobójczych zamachów na oficerów wojsk okupacyjnych. Warty odnotowania jest specyficzne traktowanie przez Machnowców złapanych jeńców- oficerów rozstrzeliwano, natomiast zwykłych żołnierzy wypuszczano, radząc im wracać do własnego kraju, często też dając im rewolucyjna literaturę i pieniądze na przeżycie[46]. Jedyni osoby winne zbrodni na ukraińskich chłopach bądź powstańcach były traktowane bez żadnej litości. Machno, o ile wcześniej wiele osób poważało jego działalność, teraz stał się wśród chłopów żywą legendą. Każdy następny sukces jego oddziałów tylko ją umacniał. Wśród bardziej zabobonnej części ludności chodziły pogłoski o jego nadnaturalnym pochodzeniu. Przytaczano historię o chrzcinach Machno, podczas

[43] Tamże ; P. Arshinov, dz.cyt. s.55.
[44] P. Arshinow, dz.cyt. , s.55.
[45] Tamże, s.56.
[46] Tamże, s.57.

których szata odprawiającego ceremonię popa miała się jakoby zapalić[47]. W tym czasie w pełni rozwinęła się też następna jego cecha, dzięki której u partyzantów miał zawsze posłuch i budził niekłamany podziw- jego szalona wręcz odwaga. Wkrótce do jego partyzantów przyłączyły się kolejne zgrupowania powstańców, do tej pory niezależne od siebie. Warto wymienić tutaj oddziały Kurilenka, Schusa i Patrenka-Platonova, które razem z Machnowcami stworzyły zalążek późniejszej Rewolucyjnej Powstańczej Armii Ukrainy. We wrześniu 1918 roku wojska okupacyjne z pomocą ochotniczych jednostek złożonych ze szlachty wysłały wielką ekspedycję karną przeciw Machnowcom. 30 września oddział ten okrążył siły partyzanckie w rejonie Bolshaia Michalovka. Partyzanci byli już mocno rozproszeni po poprzednich starciach. Machno polecił tym, którzy pozostali, aby pojedynczo przekradali się w swoje rejony. Partyzanci odmówili, nie chcąc zostawiać go samego[48]. Po dwóch dniach kluczenia po lasach oddział ponownie wrócił w ten sam rejon. Tam spotkali kilku chłopów, którzy poinformowali ich, ze w pobliskiej wiosce jest batalion Austriaków i oddział szlachty. Machno, mając ledwie ponad 30 ludzi zdecydował się pod osłoną nocy ruszyć na obozowisko wroga[49]. Atak ten, z pozoru pozbawiony jakichkolwiek szans powodzenia, wywołał wśród Austriaków, którzy sądzili, że atakują ich o wiele większe siły, wybuch paniki. Szarżujący na koniach powstańcy rozbili całe obozowisko, po czym zaczęli szybko niszczyć małe, spanikowane grupy żołnierzy, nie dając im czasu na otrząśnięcie się i prawidłową ocenę sytuacji. Część oddziałów wycofała się do wsi, gdzie zostali zaatakowani przez chłopów i praktycznie wybici do nogi. Od tego momentu Machno dostał swój słynny przydomek „bat'ko" (ojczulek)[50]. Tym desperackim atakiem zasłużył sobie na dozgonny szacunek wszystkich partyzantów.

Dwa dni później wioska w odwecie została zrównana z ziemią przez artyleryjski ostrzał Austriaków. Kolejna ekspedycja karna, złożona z wojsk okupacyjnych oraz szlachty i policji hetmana Skoropadskiego rozpoczęła masowe egzekucje i podpalenia. W ten sposób chłopi po raz kolejny zapłacili za pomoc udzieloną partyzantom. Od tego momentu związki między partyzantami i chłopstwem były jeszcze silniejsze. Jak pisał Arshinov: „The vast peasant masses, the majority of the inhabitants of the towns and villages, obviously were not in partisan detachments, but they were nevertheless tightly linked

[47] N. Sukhogorskaya, dz.cyt.
[48] P. Arshinov, dz.cyt, s.59.
[49] Tamże, s.61.
[50] Tamże, s.60.